

ДО ІСТОРІЇ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

УДК 94:355.461 “1854” (477.74) (082)

© *Олександр КАЛІНІЧЕНКО*

ОСТАННЯ МОРСЬКА ЗВИТЯГА УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ (до 600-ї річниці Одеси)

Розглядається внесок у першу героїчну оборону Одеси її захисників [за національним складом на підставі наведених прізвищ] та визначається роль українських (дунайських) козаків у полоненні екіпажу британського фрегата «Тигр» 30 квітня 1854 р.

Ключові слова. *Оборона Одеси, пароплаво-фрегат «Тигр», 2-й Дунайський козацький полк.*

Актуальність дослідження пов'язана з такими чинниками:

- по-перше, спробами впровадження сучасного антиукраїнського проекту «Новоросія», який значною мірою базувався на хибних висновках про «ісконність, завойованих російськими військами, південних земель»;

- по-друге, із світоглядним українським вибором, який, базуючись на хибних постулатах єдності слов'янства та єдності православ'я, фактично захищав російський царат, а не Українську націю, що призвело до її поневолення впродовж кількох століть;

- по-третє, необхідністю виявлення дійсної питомої ваги українців у загальному внеску героїчних звитяг захисників Одеси на прикладі подій 30 травня 1854 р., нащадки яких через 160 років (2 травня 2014 р.) захистили Одесу від «руського міра».

Об'єктом дослідження є мілітарна історія Української нації взагалі та її козацьких формувань зокрема.

Предметом дослідження є внесок українців у визначну воїнську звитягу Східної (Кримської) війни у вигляді операції з полонення екіпажу парохода-фрегата «Тигр» 30 травня 1854 р. на тлі нищівної поразки Російської імперії на інших театрах морських воєнних дій.

Джерельна база дослідження складається з чотирьох груп, зокрема:

- спогадів очевидців та учасників подій [2; 13];

- документів, що зберігаються в Державному архіві Одеської області [3 – 5; 8 – 9; 14 – 15; 17];

- літографій Франца Іогана Гросса (1822 – 1897 рр.), зроблених з малюнків Василя Федоровича (Георг Вільгельм) Тамма (1820 – 1895 рр.), що зберігаються в Одеському краєзнавчому музеї (рис. 2, 3) та трофейної гармати (рис. 5);

- праць попередніх дослідників [1; 6 – 7; 10; 11 – 12; 16; 18 – 23].

Наукова новизна роботи полягає у введенні в науковий обіг деяких, раніше не опублікованих, архівних матеріалів та оприлюдненні прізвищ українців та представників інших не титульних націй Російської імперії – для спростування іміджу російського верховенства в освоєнні та захисті Півдня України, зокрема Одеси, яке закарбовувалося в численних імперських пам'ятниках і не відповідає історичній правді.

Апробація дослідження проводилася під час Міжнародної наукової військово-історичної конференції «Кримська війна»: історія та уроки. 1853 – 1856 рр.», що відбулася 27 – 29 вересня 2013 р. у м. Севастополь в музеї ВМС України.

У Державному архіві Одеської області зберігається низка документів, що висвітлюють останню морську звитягу українського козацтва. Серед них – документи фонду Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора (Ф. 1), матеріали канцелярії Одеського градоначальника (Ф. 2), міської думи м. Одеса (Ф. 4) тощо. Зокрема, там наведені факти, що 8 квітня 1854 р. англо-французька ескадра у складі 19 кораблів, 10 парових фрегатів і 3 канонерок під командуванням адміралів Д. Дондаса (брит.) і Ф.-А. Гамелена (франц.) підійшла до Одеси з вимогою видачі всіх російських та іноземних суден, що знаходилися в порту. Ультиматум залишився без відповіді, незважаючи на погрози піддати місто бомбардуванню. 9 (21) квітня паровий фрегат «Тигр» («Tiger») доставив адміралу Дундасу документ королеви Вікторії про оголошення війни Росії. Через кілька годин корабель «Аяччіо» доставив адміралу Ф.-А. Гамелену послання Наполеона III до Сенату з оголошенням війни Росії.

Напередодні Великодня, 10 квітня, коли на вулицях Одеси, і особливо на бульварі, було багато людей, 8 парових фрегатів з'явилися на одеському рейді. Незабаром до них приєднався ще один гвинтовий корабель. Це були французькі: «Mogador», «Vauban», «Descartes», «Caton» та британські: «Samson», «Terrible», «Tiger», «Retribution», «Furious». Англо-французький корабельний загін атакував прибережні батареї і піддав бомбардуванню місто. А.Ф. Тютчева, донька відомого поета, так описує у своєму щоденнику події того дня: «Англійська граната розірвалася біля собору у той час, коли відбувався хресний хід з плащаницею... Народ був наелектризований, ніхто не тікав і не намагався лягти на землю. Місто трималося героїчно» [1, 118]. Слід зазначити, що інші дослідники склад об'єднаної ескадри оцінюють в 28 вимпелів (6 трьохдечних лінійних кораблів, 13 двохдечних фрегатів та 9 пароплаво-фрегатів, загалом 310 морських гармат), а на плані розташування англо-французької ескадри в Одеській затоці

10 – 14 квітня 1854 р. загалом позначено 31 корабель (див. сайт odessica.net «План расположения англо-французской эскадры 10 – 14 апреля 1854 года, во время бомбардировки Одессы»).

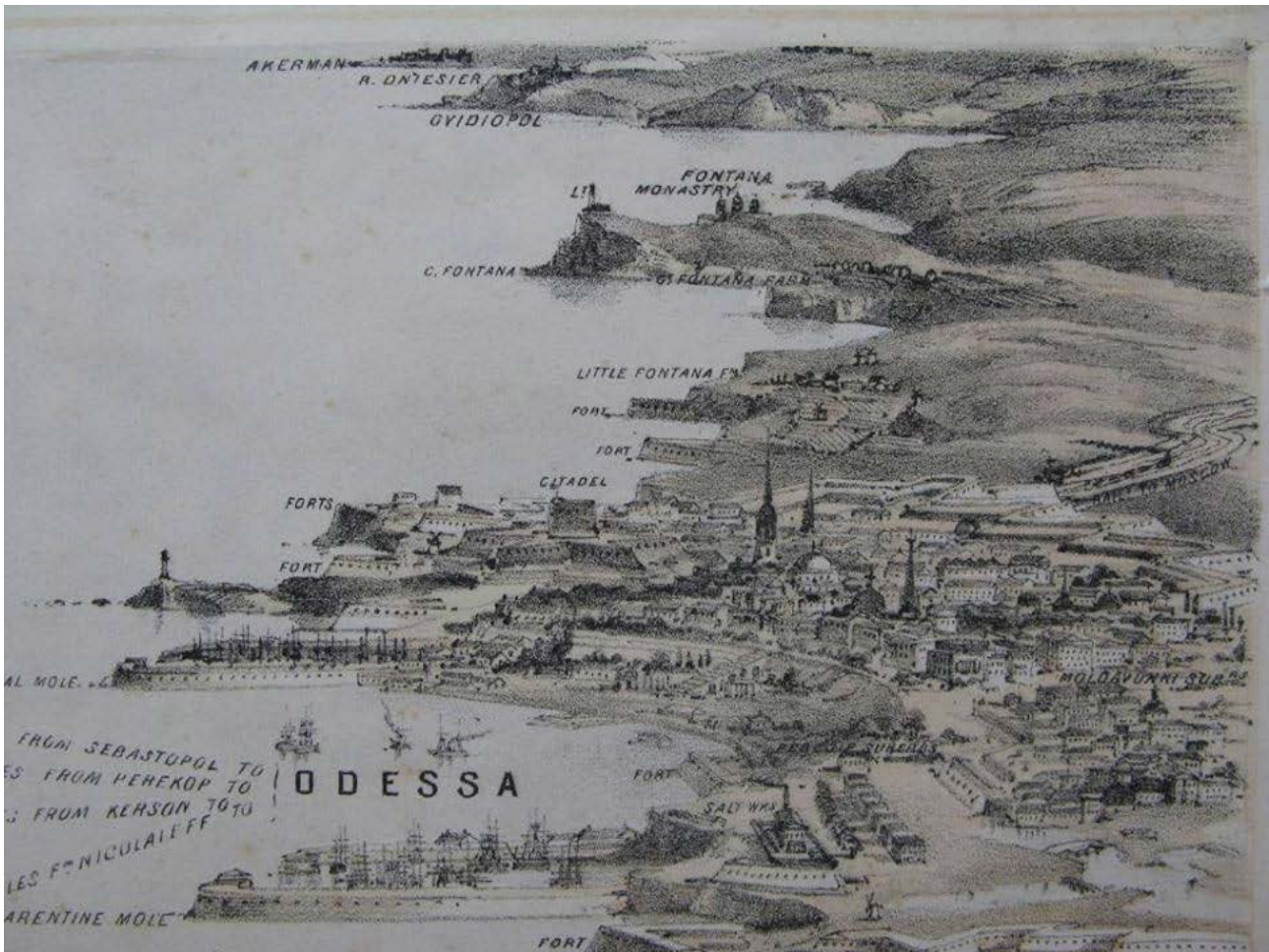

Рис. 1. Тогочасне одеське узбережжя.

Цивільне населення Одеси зазнало від бомбардування значної шкоди. Було спалено 14 осель на Пересипу та пошкоджено 52 будинки в центральній частині міста. Серед найбільш потерпілих значилися родини Матвеєнка, Пантасенка, Остапенка, Борщєнка, Шевченка, Демченка, Коломейченка та інші [2, розд. 23; 3]. 14 квітня ворожа ескадра відійшла від Одеси, хоч і продовжувала крейсерувати неподалік від міста й періодично направляти до його узбережжя загопи своїх кораблів. Втрати могли бути значно більшими, якби була задіяна вся морська потуга англо-французької ескадри. Закономірно виникає запитання: «Чому така велика морська потуга не була задіяна проти захисників Одеси в повному складі, а обмежилася діями лише маневрених пароплаво-фрегатів?» Однозначної відповіді на це немає, однак у схронах Державного архіву Одеської області збереглися документи, на підставі яких можна зробити припущення, що на заваді ворожим ескадрам могли стати ПІДВОДНІ ЧОВНИ!

Так-так, саме підводні човни. Ще в 1845 р. у міській думі Одеси розглядалося питання «Об устройстве около портовой таможни балаганов для хранения принадлежностей, необходимых для подводных лодок» [4]. А у 1854 р. навіть вийшла низка документів (37 аркушів) «Об установлении денежного сбора с подводных лодок в г. Одессе» [5].

Незважаючи на те, що про квітневі події 1854 р. на Одеському рейді розповідало багато очевидців та дослідників, як-то: професор Рішельєвського ліцею К.П. Зеленецький, герой оборони Одеси генерал-лейтенант О.П. Шегольов, очевидець О.О. Чижевич, очевидець та краєзнавець К.А. Скальковський, очевидець та дослідник М.І. Ленц, учасник подій – перший лейтенант фрегата «Тигр» А. Ройєр, до цього часу залишається недостатньо висвітленою, а часом і утаємниченою причина однієї з головних перемог над флотом «володарки морів» під час Східної (Кримської) війни, а саме, загибель пароплава-фрегата «Тигр» [2, розд. 4]. Навіть визнаний корифей історії Кримської війни академік Євген Вікторович Тарле лише побіжно висвітлює цей епізод у своїй двотомній монографії [6]. Цікаву версію загибелі фрегата «Тигр» оприлюднили у своїх працях О.В. Сурилов (1928 – 1999 рр.) та О.О. Сурилов [7]. Вони найближче підходять до розкриття таємниці «Тигра», але, на жаль, переважна більшість вищеназваних дослідників не позбавилися впливу російського шовінізму, приписуючи цей подвиг виключно російській зброї, хоча саме відставання Росії в тогочасному озброєнні (нарізні штуцери, воєнні пароплави тощо) призвели до того, що вона на своїх теренах, маючи неосяжні ресурси, зазнала стратегічної поразки, втративши контроль над Чорним морем та дельтою Дунаю.

Колишня яхта британської королеви Вікторії, а потім навчальний корабель флоту її величності, колісний трьохщогловий пароплав-фрегат «Тигр» напередодні нападу на Одесу мав на озброєнні 20 гармат (14 основного калібру – чавунні 32-фунтові, 2 чавунні бомбічні 96-фунтові на поворотних станках в носу і кормі та чотири мідні допоміжні: дві 24-фунтові баркасні (ботові) гаубиці, одна 12-фунтова катерна гаубиця та одна сигнальна 6-фунтова гармата з капітанської гички) [8, 109]. Корабельний катер і шлюпки мали ракетне озброєння (конгревові ракети різного калібру). Саме «Тигр» доставив на ескадру віце-адмірала Джеймса Віллі Дондаса королівський наказ про вступ у війну з Росією. І саме цей корабель ПЕРШИМ із союзної ескадри 10 квітня 1854 р. розпочав обстріл 6-ї (лівофлангової) чотиригарматної батареї прапорщика Шегольова. Тому природно, що ця ціль могла бути обрана захисниками Одеси для помсти за бомбардування рідного міста, єдиною корабельною залогою якого був 18-гарматний вітрильний корвет «Каліпсо» та берегові батареї, застарілі гармати, для яких викопували з причалів одеського порту, де вони використовувались як кнехти для швартовки суден [2].

Щоб знищити ворога, його спочатку треба виявити. Для цього завчасно були створені берегові спостережні пости, на чолі з моряками виведеного з кампанії пароплава «Андія», а саме: штурманський прапорщик Висота, артилерійський

кондуктор Рибаків та механік цього пароплава Орест Кміт. Останній лише чудом залишився живим 10 квітня 1854 р., коли третій залп із французького пароплав-фрегата накрив його спостережний пункт на дачі Лідерса. Тому 30 квітня його залога спостерігала за підходами з моря на іншому спостережному пункті біля дачі англійського купця Джеймса Кортацці. Берегові сигнальніки тісно взаємодіяли з козацькими аванпостами на Чорноморському узбережжі, які діяли під проводом підполковника Левицького, а адміністративно входили до складу 2-го Дунайського козачого полку [9, 31, 35, 41], що спеціалізувався на гребних суднах в якості десантних партій. Цей полк складався з шести сотень. Одна із сотень полку була відряджена на Кавказ, одна охороняла узбережжя від Очакова до Кінбурну, дві безпосередньо охороняли одеське узбережжя, а через рік станом на 20 квітня 1855 р. до них приєдналися ще дві сотні цього полку [9, 29, 48; 9, 37, 40]. Загалом наказними отаманами Дунайського козацького війська в роки Східної (Кримської) війни були генерал-майори Олександр Андрійович Шостак (з 1847 до 1954 рр.) та Іван Єгорович Гангардт (з 1954 до 1869 рр.) [10, 157, 166]. І.Є. Гангардт брав активну участь у підготовці Одеси до оборони. Власне, Дунайське козацтво було «інтернаціональним» і, крім українців (більше третини), до його складу входили албанці, болгари, гагаузи, греки, молдавани, росіяни, серби та цигани [10; 11; 12].

30 квітня 1854 р. в тумані поблизу дачі Кортацці залога Ореста Кміта (цілком вірогідно, що козацьке прізвище пан Орест отримав від слова КМІТЛИВИЙ) почула гуркіт із моря і негайно сповістила козацькі аванпости. Невдовзі сотня 2-го Дунайського козачого полку вже була на місці. Козацькі мореходи знали морські підходи до Одеси як свої п'ять пальців, в тому числі і єдину підводну кам'яну грядку, на якій застряв пароплаво-фрегат «Тигр» капітана Генрі-Уелса Джиффарда, доволі вміло посаджений на каміння одеським лоцманом, саме навмисне посаджений моряком-патріотом! Цю версію вперше розглянув державний чиновник Палатін, прикомандирований із Москви до одеського військового губернатора генерал-лейтенанта М.І. Крузенштерна (16.08.1802 – 2.12.1881) [13, 122]. Різні дослідники висловлюють різні припущення щодо національності невідомого героя, труп з відрізаною головою був знайдений у трюмах фрегата. Але про це дещо пізніше, а поки що треба було брати корабель на абордаж. Це було знайомо не одному поколінню українських козаків, вихідці з яких стали основою комплектації Чорноморського флоту Росії з часів Григорія Потьомкіна аж до адмірала О.В. Колчака і також у радянський час!

Для взяття екіпажу ворожого бойового корабля в полон потрібна була артилерійська підтримка, тому козацький сотник послав гінця в Люстдорф до командира кінної батареї поручика Ф.І. Абакумова, щоб той прибув зі своїми гарматами. Абакумов не став довго розмірковувати і, тим паче, запитувати в начальника польової артилерії генерал-майора Є.І. Майделя дозволу, тому, залишивши дві гармати в Люстдорфі, сам із двома гарматами прибув на мис та розпочав артилерійську підтримку козаків. Фрегат огризався штуцерними

пострілами проти козацьких човнів, але його артилерія проти абакумівських гармат виявилася безпорадною. Кілька влучних пострілів з берега спричинили пожежу в двох місцях та важко поранили капітана фрегата, після чого командування перебрав перший лейтенант Альфред Ройер, який вимушений був здатися в полон разом з екіпажем у складі важко пораненого капітана, 24-х офіцерів і 201 матроса та гардемарина (5 з них, врешті-решт, померли від ран і були поховані в Одесі: капітан фрегата Г. Джиффард, командир гармати В. Трейнер, гармаш В. Теннер, піднощик пороху Т. Худ та гардемарин). При цьому було вилучено чимало стрілецької зброї, а саме: 110 рушниць, 186 штиків, 86 палашів, 3 тесаки та 7 пістолів [8, 109]. Перед здачею англійські офіцери винесли смертельний вирок моряку-патріоту, справжньому захиснику Вітчизни, який так уміло посадив ворожий корабель на мілину прямо перед спостережним пунктом Ореста Кміта. Складається враження, що діяли ці герої заодно з метою захопити «Тигр» – вісник війни та ініціатор обстрілу Одеси. Слід зазначити, що згодом полонені британці за ініціативою самого імператора Росії були обміняні на греків Балаклавського батальйону, дві роти якого були полонені крейсеруючими кораблями союзної ескадри ще 28 квітня 1854 р. [10, 119, 121].

Рис. 2. «Отражение двух английских пароходов, пришедших на помощь к сдавшемуся пароходо-фрегату «Тигр», 30 апреля 1854 г.» (Літографія Ф.І. Гросса (1822 – 1897). Одеський краєзнавчий музей).

Окрім козаків-дунайців, заслуговують на увагу дії командира 3-ї роти поручика Цигари Одеського батальйону карантинної варти підполковника Коломойцева. Саме поручик Цигара мобілізував шість баркасів із грецьких суден, що знаходилися в порту, і на чолі ще 2 офіцерів, 6 унтер-офіцерів,

51 нижнього чина та 47 грецьких матросів двічі ходив на абордаж «Тигра». Серед цих добровольців були підпоручники Белоненко та Закревський; унтер-офіцери Степан Степченко та Павло Гричка; рядові Петро Андрущенко, Василь Баранюк, Тимофій Бондарчук, Михайло Головацький, Іван Грищук, Леонтій Горбаченко, Селиверст Дрешуха, Тимофій Калиневський, Федір Курник, Павло Полянський, Никодим Фищенко, Йосип Шульга [14, 12, 13]. Тобто на кожному баркасі могло перебувати по 8 грецьких матросів (гребців), по 8 рядових карантинної варти на чолі з унтер-офіцером та 15 – 20 дунайських козаків (для абордажу), що є цілком вірогідним. На кожні два баркаси було додатково по одному офіцеру карантинної сторожі разом із рядовим-посильним. Першого разу Цигара виловив у морі гюйс з «Тигра» та капітанську гичку (шлюпку). Також, уже за наказом колишнього начальника гарнізону в Одесі генерал-майора Корвіна Красинського, було доставлено з «Тигра» тіло загиблого англійського капітана. Незабаром підійшли пароплави-фрегати «Нігер» та «Везувій». Водночас на мисі біля дачі Кортацці було зосереджено 28 польових гармат під орудою полковника Гороневича та капітана Верховського (полковник Ільїнський був контужений). Між супротивниками зав'язався артилерійський бій, під час якого зазнав пошкоджень баркас грецького шкіпера Моккі Лулудакі, а поручик Цигара отримав контузію.

Врешті-решт ворожі кораблі відійшли на безпечну відстань і, переконавшись, що «Тигр» для них назавжди втрачений, зосередили на ньому вогонь своїх гармат, описуючи концентричні кола навколо своєї жертви. Невдовзі пролунав вибух, і з «Тигром» було покінчено. Саме під час вибуху стався другий рейд Цигари до «Тигра». Поручик Цигара доставив у порт 10-весельний катер та один із двох кожухових ботів (баркасів), оббитих мідними листами. Окрім цього, було врятовано пошкоджений баркас грека М. Лулудакі. Гребні судна було передано унтер-офіцеру Поліщуку на зберігання [14, 23]. Окрім вищеназваних вояків, відзначилися також кілька цивільних, серед котрих значиться учень 2-ї гімназії Іван Бодаревський, купецький син Захар Вовченко, вільний штурман Прокопій Заболотний та інші [15, 13 – 14, 16].

Одеська звитяга була високо оцінена при російському імператорському дворі. Доречно навести свідчення М.І. Ленца з цього приводу: «Флаг с погибшего «Тигра» был высочайше пожалован морскому кадетскому корпусу 11 мая 1855 г. 13 мая, утром в половине одиннадцатого часа, генерал-адмирал, великий князь Константин Павлович, на пароходе «Фонтанка» прошел в Кронштадт между кораблями, расположенными на малом рейде. Пароход вел на буксире катер, на флагштоке которого, под русским флагом, развевался английский с парохода «Тигр»... Это было последним нашим торжеством в Восточной войне» [2, розд. 26; 16].

Рис. 3. «Взрыв сидящего на мели английского парохода-фрегата «Тигр» в виду других двух отбитых пароходов у хутора Кортаци, 30 апреля 1854 г.» (Літографія Ф.І. Гросса (1822 – 1897). Одеський краєзнавчий музей).

Слід зазначити, що дослідник М.І. Ленц спотворює початкові дії проти «Тигра» на користь командира 3-го піхотного корпусу генерал-ад'ютанта барона Д.Є. Остен-Сакена (24.04.1789 – 4.03.1881), переконуючи, що саме за наказом останнього непричетні до цього російські підрозділи прибули до «Тигра». Але це твердження спростовується принаймні двома фактами, а саме: тим, що Ф.І. Абакумов отримав догану від генерал-майора Є.І. Майделя (26.01.1837 – 20.03.1881) за те, що покинув Люстдорф без його дозволу, і тим, що серед усіх бойових російських підрозділів, які дислокувалися в Одесі, тільки дунайці 2-го козачого полку мали вишкіл до абордажного бою із судовими екіпажами ворога.

Вдала диверсійна операція з «Тигром» була не єдиною на бойовому рахунку українських козаків, до складу яких на той час входили Дунайські, Азовські та Чорноморські козаці війська. Лише два приклади:

1. У Варні, головній базі флоту союзників на Чорному морі, 10 (22) серпня 1854 р. «випадково» спалахнула велика пожежа, яка ледь-ледь не знищила всі порохові запаси союзників. 29 вересня 1855 р. 2-му Дунайському козацькому полку імператором Олександром II було пожалувано штандарт «За хоробрість».

2. Біля Петровського посаду 12 травня 1855 р. вже азовські козаки вдало відбили ворожий десант на ста човнах, який спробував висадитися з 57 кораблями союзної ескадри [10, 124]. Наказним отаманом Азовського (1851 –

1852) та Чорноморського (1852 – 1856) козацьких військ був генерал-майор Яків Герасимович Кухаренко (1799 – 1862). Азовські козаки отримали георгіївський прапор «За хоробрість і віддану службу у війні проти французів, англійців та турок у 1853, 1854, 1855, 1856 роках» [10, 124].

На пам'ять про квітневі події 1854 р. в Одесі предписом Новоросійського генерал-губернатора від 31 травня 1855 р. сповіщалося про пожалування Одеській міській думі імператором Миколою I трофейної англійської 96-фунтової гармати з фрегата «Тигр» [17, 1, 55]. І це було слушно з огляду на те, що на всіх інших напрямках Російська імперія зазнала кричущої поразки. Флот переміг берег! А й справді:

- на Балтиці 19 (31) травня 1854 р. десант англо-французького флоту під проводом віце-адміралів Ч. Нейпіра (англ.) та А.Ф. Парсеваля-Дешена (франц.) захопив Таммісаарі, а трьома днями пізніше впродовж 5 годин 32 кораблі союзного флоту обстріляли фортецю на півострові Ханко (Ханконіємі – фінською, Ганге-удд – шведською, Гангут – російською) [5; 18, 7]. 16 (28) серпня 1854 р. здалася фортеця Бомарзунд [5]. За наказом з Петербурга від 23 серпня 1855 р. фортеця Ханко була ліквідована, а гарнізон евакуйований [18, 7];

- на Баренцовому морі англійським гвинтовим корветом 11 (23) – 12 (24) серпня 1854 р. було спалено місто Кола [5];

- на Білому морі двома паровими англійськими 60-гарматними фрегатами «Бриськ» та «Міранда» 6 (18) – 8 (20) липня 1854 р. було обстріляно Соловецький монастир [5];

- на Камчатці 17 (29) серпня 1854 р. об'єднана ескадра союзників у складі трьох фрегатів («Форт», «Президент», «Пайн»), пароплава-фрегата «Віраго», корвета «Еврідіка» та брига «Облігадо» під проводом англійського контр-адмірала Д. Прайса (після смерті в серпні 1854 р. його замінив контр-адмірал Г.В. Брюс) та французького контр-адмірала Ф. де Пуанта підійшла з океану, а вже наступного дня увійшла в Авачинську губу та впродовж двох днів вела обстріл міських укріплень Петропавловська.

Зробивши невдалі спроби десанту 20 та 24 серпня, ворожа ескадра 26 серпня залишила Авачинську губу, але 3 березня 1855 р. керівник камчатської оборони контр-адмірал В.С. Завойко (1810 – 1898 рр.) отримав наказ на евакуацію Петропавловська [19, 9; 20, 15, 19 – 22]. Додатково проти росіян з Китайської ескадри англійського контр-адмірала Д. Стірлінга було відряджено загін союзних кораблів під проводом коммодора Ч. Елліота у складі французького фрегата «Сибілла» (40 гармат) та англійських: гвинтового корвета «Хорнет» (16 гармат) і брига «Біттерн» (12 гармат);

- героїчна оборона Севастополя теж завершилась його здачею ворогу після штурму 27 серпня (8 вересня) 1855 р. [5].

Основні бойові дії Східної війни розгорнулися на Чорному морі, поблизу якого влітку 1855 р. зосередилася майже вся військова потуга Російської імперії (2, 3, 4, 5, 6-й армійські та частина Гренадерського корпусів), а російський цар

певний час перебував зі своєю ставкою в Миколаєві [21]. Саме тому ця війна отримала ще одну назву – Кримська. Протилежні за змістом характеристики російської армії у цій війні викладені в працях А. Кухарука та Ф. Енгельса [21, 22]. Таким чином, втрата Чорноморського флоту та підірвані тихоокеанські кораблі (бриг «Охотськ» – у липні 1855 р. та фрегат «Паллада» – 19 січня 1856 р.) суттєво підірвали морський престиж Росії. На тлі цих невдач чи не єдиним містом, яке навіть не маючи статусу фортеці, успішно відбило ворожий напад 10 (22) квітня 1854 р. та ще спромоглося захопити в полон екіпаж англійського пароплава-фрегата «Тигр» 30 квітня (12 травня) 1854 р., стала Одеса та її захисники, серед яких було чимало українців.

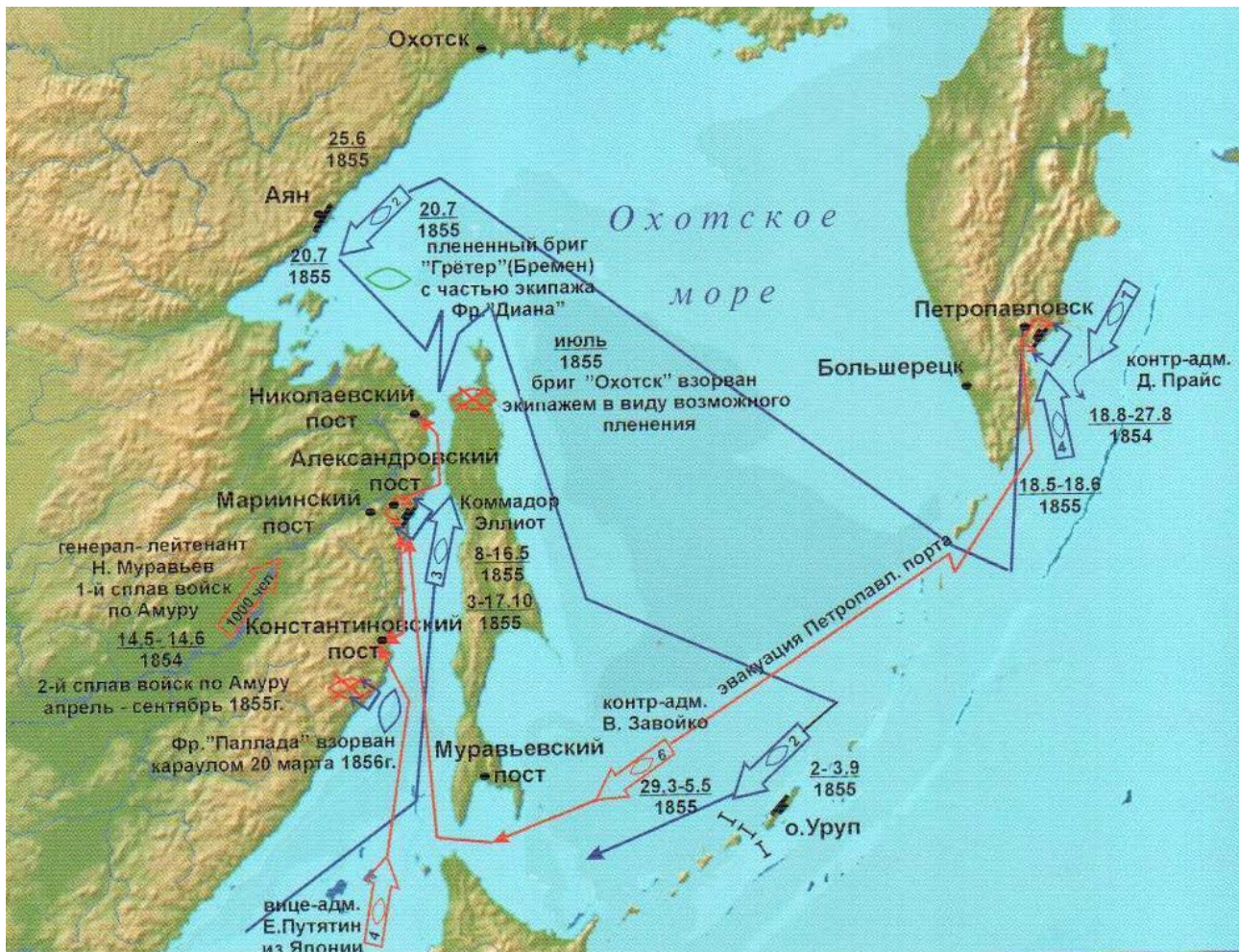

Рис. 4. Бойові дії на Тихому океані під час Східної війни (1853 – 1856 рр.) [20].

Передача трофейної гармати з пароплава-фрегата «Тигр» одеській міській думі затягнулася аж на сім років, до 26 липня 1862 р., а пам'ятник було встановлено лише через півстоліття! На чотирьох дошках постаменту читач не знайде жодного слова про подвиг невідомого лоцмана-патріота сигнальної залоги Ореста Кміта, сотні дунайських козаків карантинної залоги поручика Цигари. А напис-панегірик – «Слава русському оружию...» у всіх, хто цікавиться подіями 161-річної давнини, викликає лише посмішку!

Рис. 5. Трофейна гармата з «Тигра» (Одеса, Думська площа).

ВИСНОВКИ:

1. Успішна оборона Одеси у травні 1854 р. відбулася не завдяки, а всупереч російській військовій науці і, значним чином, за рахунок ініціативи безпосередніх її оборонців, серед яких значну частину становили українці.

2. Історичним уроком тих подій для Української нації має бути той постулат, що майбутнє України, на теренах якої знаходиться центр Європи, разом з європейськими народами.

3. Історичний урок для ВМС України полягає в тому, що «Хоробрість та звитяга – міста та порти боронить».

Подальшим напрямом досліджень є інтегрування вищенаведеної праці у Всеукраїнському масштабі в роботу з вивчення українського мілітарного чинника в розвитку світової військової науки та практики.

У галузевому напрямку цікавим є внесок одеського чинника у світовий розвиток підводного мореплавства (як у військовому, так і в науковому та комерційному аспектах), який почався, згідно з документами Державного архіву Одеської області, ще у 1845 р. [4 – 5].

У регіональному масштабі ця праця може слугувати чималим доробком з вивчення одеської військової тематики впродовж 600-річного існування Коцюбієва – Качибєя – Хаджибєя – Одеси [23 – 26].

Джерела та література:

1. Історія Одеси / Колектив авторів. Гол. ред. В.Н. Станко. – Одеса, 2002. – 560 с.
2. Ленц Н.И. Бомбардирование Одессы (10 апреля 1854 года) // Записки Одесского императорского общества истории и древностей. – Т. 26. – Одесса, 1906. – С. 1 – 108.
3. ООДА. – Ф. 1. – Оп. 172. – 1854 р. – Спр. 27 (О последствиях бомбардирования г. Одессы неприятельскими англо-французскими эскадрами и о произошедших оттого убытков для города и частных лиц).
4. ООДА. – Ф. 4. – Оп. 21 – 31.12.1845 р. – Спр. 469 (Об устройстве около портовой таможни балаганов для хранения принадлежностей, необходимых для подводных лодок). – 94 арк.
5. ООДА. – Ф. 1. – Оп. 193. – 1854 р. – Спр. 8 (Об установлении денежного сбора с подводных лодок в г. Одессе). – 37 арк.
6. Тарле Е.В. Крымская война: в 2-х т. – М. – Л., 1941 – 1944.
7. Сурилов А.В. Форс-мажор капитана Генри-Уэлса Джиффарда // Ресурс доступу: <http://www.bonvoyage.kh.ua/>
8. ООДА. – Ф.1. – Оп. 173. – 1855 р. – Спр. 41. – Л. с.109 (Сведения о числе орудий, снарядов и оружия с принадлежностями, снятых с парохода «Тигр», хранящихся в складах Одесских береговых батарей).
9. ООДА. – Ф. 1. – Оп. 173. – 1855 р. – Спр. 41. – Л.с. 29, 31, 35, 37, 40 – 41, 48 (Строевые рапорта о состоянии местных воинских команд, расположенных в Бессарабской области и губерниях Новороссийского края).
10. Хромов А.В. Південноукраїнське козацтво ХІХ ст.: урядові задуми, проекти, втілення. (Праці Державного архіву Одеської області. Т. XXXIX) / А.В. Хромов; Наук.ред. д.і.н., проф. О.А. Бачинська. – Одеса: видавець СПД Бровкін О.В., 2014. – 180 с. – з іл.
11. Бачинська О.А. Дунайське (Новоросійське) козацьке військо. 1828 – 1868 рр. // Ресурс доступу: *Cossacks without borders*–Козаки без границь/Дунайское казачье войско(1828–68).
12. Босенко М. Нариси з історії села Акмангіт (Білолісся) // Ресурс доступу: http://bilolissia.org/book/2_army.htm/
13. Щеголевский альбом. Сборник исторических фактов, воспоминаний, записок, иллюстраций и т. п. за время бомбардировки г. Одессы в 1854 г. / Под ред. и изданием Плаксина С. И. – Одесса, 1905.
14. ООДА. – Ф. 2. – Оп. 2. – 1856 р. – Спр. 382 (О подвиге поручика Цыгары, совершенном им при взятии парохода «Тигр»), Спр. 354 (О бомбардировании города Одессы).
15. ООДА. – Ф. 2. – Оп. 2. – 1854 р. – Спр. 357 (Об отличившихся лицах при бомбардировании г. Одессы и истреблении английского парохода «Тигр»). – 37 арк.
16. Солодова В.В. О событиях весной 1854 года в Одессе и работе Н.И. Ленца «Бомбардирование Одессы» //Ресурс доступу: www.sgu.ru/files/nodes/9659/26.pdf
17. ООДА. – Ф. 4. – Оп. 32. – 1862 р. – Спр. 372 (О пожаловании Одесской городской думе Е.И.В. Николаем Первым трофеем 96-фунтовой пушки с английского фрегата «Тигр»).
18. Аллилуев А.А., Слесаревский Н.И. 164 боевых дня. – СПб, 2003. – 80 с.
19. Галутва И.Г. Подвиг адмирала. – К., 2010. – 12 с.
20. Москалев Н.Г., Телицын Н.А. Страницы истории Тихоокеанского флота России. – Владивосток, 2003. – 124 с.
21. Кухарук А. Мнимый больной. Русская армия в Крымскую войну // М., 1995. – Родина №№ 3, 4. – С. 22 – 26.

22. Энгельс Ф. Русская армия // статьи Ф.Энгельса по военной истории / Армии Европы. Ресурси доступу: 1) http://www.hrono.ru/libris/lib_e/engels_europe.html; 2) <https://www.marxists.org/russkij/marx/1880/mil/europe.htm>
23. О. Калініченко, О. Синявська. Полонення екіпажу фрегату «Тигр» українськими козаками 30 квітня 1854 р. // Кризь переешкоди до мети (1854, 1914, 1994). Випуск 7 (2). [36.] / О.О. Калініченко, В.І. Вельможко, О.О. Синявська; Всеукраїнська спілка письменників-мариністів. Одеське міжрегіональне об'єднання творчих осередків мариністів ім. І.П. Гайдаєнка (Випуск-7). Історико-краєзнавчий творчий осередок мариністів (Випуск-2). – Одеса: Центр поліграфії «Успенський», 2013. – 44 с. з іл. – С. 5 – 14. Перший тираж – 19.07.2013, другий тираж – 01.08.2013.
24. Калініченко О.О., Синявська О.О. Полонення екіпажу фрегата «Тигр» українськими козаками 30 квітня 1854 р. // «Кримська війна»: історія та уроки. 1853 – 1856 рр. Науковий збірник. Матеріали Міжнародної наукової військово-історичної конференції, 27 – 29 вересня 2013 р., м. Севастополь. – К, 2013. – С. 252 – 257.
25. О. Калініченко, О. Синявська. Полонення екіпажу фрегату «Тигр» українськими козаками 30 квітня 1854 р. / Ресурс доступу: <http://vspt.od.ua/polopennuja-ekipazhu-fregatu-tigr-ukrayinskimi-kozakami-30-kvitnya-1854-roku/>
26. С.В. Грабовецкий. Комплекс артефактов с парохода-фрегата «Tiger» // Затонулі кораблі Кримської війни / Підводні дослідження: Археологія. Історія. Дайвінг. – 2014. – С. 12 – 33. / Ресурс доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?...

© Александр КАЛИНИЧЕНКО

ПОСЛЕДНЯЯ МОРСКАЯ ДОБЛЕСТЬ УКРАИНСКИХ КАЗАКОВ (к 600-й годовщине Одессы)

Рассматривается действительный вклад в первую героическую оборону Одессы ее защитников [по национальному составу] на основании упомянутых фамилий и определяется роль украинских (дунайских) казаков в пленении экипажа британского парохода-фрегата «Тигр» 30 апреля 1854 г.

Ключевые слова. Оборона Одессы, пароход-фрегат «Тигр», 2-й Дунайский казачий полк.

© Oleksandr KALINICHENKO

LAST OF MARINE VALOR OF UKRAINIAN KOZAKS (for the 600-th anniversary of Odessa)

The issue of the real contribution made by the defenders of Odessa into the first heroic defense of the town has been investigated from the point of view of their nationalities mentioned in the work. Also, the role of Ukrainian (Danube) kozaks in capturing the crew at the British steam-frigate “Tiger” on April 30, 1854 is defined.

Keywords. The defense of Odessa, steam-frigate “Tiger”, the 2-nd Danube kozaks Regiment.